

Alles wat mogelijk waar is, is kenbaar

Het modaal-epistemisch argument

Emanuel Rutten

In ons dagelijks leven doen we allerlei beweringen. We zeggen dingen als ‘In Nederland is de binnenlandse consumptie het afgelopen kwartaal verder gedaald’, ‘Onlangs verloor Ajax met 4-0 van FC Barcelona’ en ‘Dit jaar won *Searching for Sugar Man* de Oscar voor beste documentaire’. Ook in de vakwetenschappen komen we talloze beweringen tegen, zoals ‘Een watermolecuul bestaat uit twee waterstofatomen en één zuurstofatoom’, ‘Een atoom bestaat uit een kern met daaromheen een elektronenwolk’ en ‘De kosmos is 13.8 miljard jaar oud’.

Al deze alledaagse en wetenschappelijke beweringen zijn op zijn minst *mogelijk* waar. Sterker nog, we denken dat *zij* in feite waar zijn, en dus ook mogelijk waar. Bovendien zijn ze allemaal *kenbaar*. Het is mogelijk te weten dat ze waar zijn. We menen zelfs dat er vele mensen zijn die deze uitspraken inderdaad ook kennen. Ons alledaagse en wetenschappelijke taalgebruik vormt daarom op zijn minst een goede indicatie voor de juistheid van de stelling dat alle mogelijk ware beweringen kenbaar zijn. Want al deze uitspraken zijn in overeenstemming met deze stelling. Het gaat steeds over mogelijke waarheden die ook kenbaar blijken te zijn. Dus waarom zou dat voor bepaalde “speciale” mogelijke waarheden ineens niet meer het geval zijn? Dit is op zijn zachts gezegd niet aannemelijk. We kunnen de stelling preciezer omschrijven door gebruik te maken van de ‘mogelijke werelden’-taal uit de analytische filosofie. Voor iedere bewering die in tenminste één mogelijke wereld waar is, is er tenminste één mogelijke wereld (dezelfde of een andere) waarin die bewering niet alleen waar is, maar ook gekend wordt. Dit laatste wil zeggen dat er in die mogelijke wereld één of meerdere bewuste wezens bestaan (al dan niet van menselijke aard) die weten dat de bewering in kwestie waar is.

Neem bijvoorbeeld de volgende bewering: ‘Er ligt vlak bij het middelpunt van de aarde een schat verborgen’. We hebben geen reden om te denken dat deze bewering in de actuele wereld (i.e., die mogelijke wereld die werkelijk gerealiseerd is – dus de wereld waarin wij feitelijk leven) waar is. Maar ze is wel *mogelijk* waar. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat er zeer geavanceerde buitenaardse wezens bestaan die vlak bij het middelpunt van de aarde een schat hebben begraven. Is deze bewering ook mogelijk kenbaar? Jazeker, neem maar een mogelijke wereld waarin die buitenaardse wezens weten dat ze daar een schat verborgen hebben. Dit moet inderdaad mogelijk zijn. Hoe zouden ze die schat daar anders verborgen kunnen hebben? Of hebben die wezens dat misschien onbewust gedaan? Prima! Neem dan een mogelijke wereld waarin de aarde bewoond wordt door mensen (of andersoortige wezens) die de schat ontdekken door gebruik te maken van hoogstaande detectieapparatuur. En zo zijn er nog veel meer voorbeelden te geven. Steeds lijkt het redelijk te denken dat wat mogelijk waar is ook kenbaar is. Want iedere keer wanneer we een mogelijk ware bewering bekijken, lijkt het niet al te moeilijk – ja, zelfs vrij eenvoudig – om een mogelijke wereld te noemen waarin die bewering waar is en gekend wordt. Inderdaad, als een bewering, zeg *p*, waar is, dus waar in één of meerdere mogelijke werelden, dan lijkt er eveneens altijd een mogelijke wereld voorstellbaar waarin één of ander subject, menselijk of niet, ook daadwerkelijk weet dat *p* waar is. Er zijn immers heel veel mogelijke werelden aan te wijzen, zodat het voor de hand ligt dat er altijd wel een mogelijke wereld tussenzit waarin de bewering in kwestie niet alleen waar is, maar ook gekend wordt. Maar dan is dus redelijkerwijs inderdaad al het mogelijk ware kenbaar, zoals de stelling zegt. Kortom, omgekeerd gezegd, als geen enkel mogelijk subject in een enkele mogelijke wereld, dus niet in de actuele wereld, noch in gelijksoortige werelden, noch iets andere werelden, noch in radicaal afwijkende werelden, kan weten dat een bepaalde bewering, zeg *p*, waar is, dan lijkt het erop dat *p* eenvoudigweg niet waar *kan* zijn. Dus als iets onmogelijk gekend kan worden, dan is het redelijkerwijs noodzakelijk onwaar. Maar dat is precies wat de stelling andersom gezegd uitdrukt: wat mogelijk waar is, is kenbaar.

Een elementaire intuïtie achter deze stelling is het eeuwenoude idee dat de werkelijkheid uiteindelijk *intelligibel* is. De wereld heeft ten diepste een logisch-rationele structuur die in beginsel begripsmatig doorgrond kan worden. Zij moet daarom in principe kenbaar zijn. En deze vooronderstelling lijkt inderdaad een essentiële aanname voor het beoefenen van metafysica en theoretische fysica als zodanig. Waarom zouden we ons immers overgeven aan een millennialange zoektocht naar de oorsprong van de wereld indien we het niet op zijn minst aannemelijk zouden vinden dat de werkelijkheid voor ons of voor andere mogelijke intelligenties ten slotte ook *kenbaar* is, dat een ultieme ‘theorie van alles’ door ons of door niet-menselijke actoren in elk geval in beginsel gevonden *kan* worden? Maar dit sluit aan bij wat de stelling uitdrukt: al het mogelijk ware kan gekend worden.

Vanaf in ieder geval Parmenides wordt deze stelling dan ook door veel filosofen onderschreven, waaronder bijvoorbeeld Aristoteles. Ook Aristoteles meent dat de werkelijkheid ten diepste rationeel of begrijpelijk is. Hij zegt meer precies dat er sprake is van een hechte parallelle tussen denken en zijn. Voor hem vallen ‘kenbaar zijn’ en ‘zijn’ in alle omstandigheden samen. Dit is echter precies wat de stelling zegt. Wanneer immers al het mogelijk ware kenbaar is, dan volgt hieruit, vanwege het feit dat omgekeerd al het kenbare mogelijk waar is, dat ‘kenbaar zijn’ en ‘mogelijk waar zijn’ inderdaad steeds samenvallen. Ook iemand als Hegel stemt met de stelling in, gelet op zijn bevestiging van de innerlijke intelligibiliteit van de wereld: ‘Wat redelijk is, is werkelijk. En wat werkelijk is, is redelijk’.

Er zijn nog meer filosofische posities die niet om deze stelling heen kunnen, waaronder het *intern realisme*. Intern realisten menen dat wij alleen cognitief toegang hebben tot de wereld *zoals deze voor ons* is, dat wil zeggen de wereld zoals die door ons als mensen wordt ervaren en gedacht. Over de wereld zoals die op zichzelf, onafhankelijk van ons, is kunnen we helemaal niets weten omdat we nimmer uit onze menselijke, al te menselijke conditie kunnen treden. Al onze kennisclaims hebben daarom uitsluitend betrekking op *de-wereld-voor-ons* en nimmer op *de-wereld-in-zichzelf*. Sterker nog, wij kunnen helemaal niets weten over de eigenlijke aard van de-wereld-voor-ons. Dergelijke

kennis zou immers alsnog impliceren dat wij buiten onze menselijke conditie kunnen treden, wat dus onmogelijk is. Uit dit alles volgt dat waarheid (binnen de-wereld-voor-ons) en kennis (binnen de-wereld-voor-ons) noodzakelijkerwijs samenvallen, en dus dat (binnen de-wereld-voor-ons) al het mogelijk ware kenbaar is. Een ander voorbeeld is het *transcendentaal idealisme* van de beroemde filosoof Kant. Volgens Kant is de wereld waarop onze waarheidsaanspraken betrekking hebben in feite niets anders dan slechts een mentale constructie, zodat opnieuw sprake is van een hechte parallellelie tussen kennis en waarheid, en de stelling volgt. Natuurlijk gaat in navolging van Aristoteles ook het hedendaagse *neo-Aristotelisme* uit van een zeer nauwe overeenkomst tussen de *kenorde* en *zijnsorde* van de werkelijkheid, en dus van het samenvallen van het mogelijk ware en het kenbare. Zelfs het beruchte verificatiecriterium van de positivisten gaat ervanuit. Zij menen immers dat waarheid samenvalt met verifieerbaarheid. Maar ook dan is al het ware kenbaar (in de zin van verifieerbaar).

De stelling dat alles wat mogelijk waar is kenbaar is kan ook nog onderbouwd worden door de volgende wijsgerige redenering. Het is alleszins redelijk om te denken dat er in elk geval *mogelijk* een verklaring is voor het geval zijn van iets. Als er bijvoorbeeld ergens een skippybal langs de weg ligt die er gisteren niet lag, dan is daar redelijkerwijs één of andere verklaring voor. In elk geval is het meer dan redelijk te denken dat er mogelijk zo'n verklaring is. En dit bescheiden uitgangspunt is cruciaal voor het beoefenen van wetenschap. We gaan altijd op zoek naar redenen voor waarom de wereld is zoals zij is. We zijn dan ook gerechtvaardigd om te denken dat alles wat mogelijk waar is in elk geval mogelijk verklaarbaar is. Zo zijn er mogelijk verklaringen voor waarom $2+3$ gelijk is aan 5, waarom protonen en elektronen elkaar aantrekken, waarom iemand bang wegrent als er een tijger komt aangestormd, of waarom de prijzen stijgen als de vraag toeneemt. Sterker nog, in onze wereld zijn deze beweringen waar en we menen inderdaad dat er goede verklaringen voor zijn. Kortom, als we uitgaan van een redelijke begrijpelijke werkelijkheid, dan is het alleszins plausibel dat elke mogelijke waarheid in beginsel logisch verklaarbaar is. Verder valt er wat voor te zeggen dat alle verklaringen

kenbaar zijn. Verklaringen hebben namelijk naar hun aard altijd al betrekking op zoiets als weten en kennen. Of meer filosofisch gezegd: verklaarbaarheid en kenbaarheid behoren tot dezelfde categorie van het ‘intelligibile’. Maar als alles wat mogelijk waar is verklaarbaar is, en als verklaringen in beginsel gekend kunnen worden, dan volgt daar inderdaad uit dat al het mogelijk ware kenbaar is.

Niet alleen onze wereld; niet alleen menselijke kenners

Op dit punt aangekomen is het goed om een paar mogelijke misverstanden voor te zijn. Er wordt niet gesteld dat alles wat in een mogelijke wereld waar is in die wereld gekend wordt. Dat is namelijk heel onwaarschijnlijk. Want waarom zouden er in een mogelijke wereld geen waarheden kunnen zijn die door geen enkele kenner in die wereld gekend worden? Gesteld wordt dan ook iets anders, namelijk dat alles wat in een mogelijke wereld waar is, *kenbaar* is, dus gekend wordt in die wereld *of in een heel andere mogelijke wereld*. En deze claim is natuurlijk veel minder sterk dan de claim dat alles wat in een mogelijke wereld waar is ook *daarin* gekend wordt.

Neem bijvoorbeeld deze bewering: ‘Het aantal sterren in het universum is even’. Deze bewering is uiteraard mogelijk waar. Neem een mogelijke wereld waarin ze waar is. Eist de stelling nu dat in precies die wereld geweten wordt dat het aantal sterren in het universum even is? Nee, wat geëist wordt is dat er tenminste één mogelijke wereld is waarin het aantal sterren even is en waarin dit ook geweten wordt. En dit is inderdaad redelijkerwijs het geval. Neem maar een mogelijke wereld met een universum waarin sterren vanwege een of andere fysische reden altijd in paren ontstaan, en met een beschaving waarvan de fysische kennis zo geavanceerd is dat men feilloos kan achterhalen dat sterren in dat universum altijd in paren ontstaan. In dat geval weet men in die mogelijke wereld dat de bewering waar is, zodat de bewering inderdaad kenbaar is.

Verder gaat het in het geval van kenbaarheid niet alleen om menselijke kenners. Het gaat om *elk mogelijk wezen* dat in staat is tot kennis, menselijk of niet. Dit is eveneens van belang. We mogen namelijk niet al op voorhand uitsluiten dat er mogelijk ware beweringen zijn die alleen gekend

kunnen worden door mogelijk bestaande wezens van niet-menselijke aard. In de stelling wordt dus *niet* beweerd dat alles wat mogelijk waar is gekend kan worden door *mensen*. Natuurlijk niet, want waarom zouden er immers geen mogelijke waarheden kunnen zijn die principieel buiten het bereik van het menselijk kenvermogen vallen, maar wel kenbaar zijn voor niet-menselijke kenners in de actuele wereld of in een andere mogelijke wereld? Dit is zelfs waarschijnlijker dan de gedachte dat wij als mensen alle mogelijke waarheden zouden kunnen kennen. Die gedachte is eerder een teken van overmoed, van de overschatting van het menselijke kenvermogen.

Laten we dit ook eens nader met een concreet voorbeeld illustreren. Neem een dobbelsteen in een hermetisch afgesloten ondoorzichtige beker. Schud vervolgens de beker. Stel dat de dobbelsteen in de beker op vier valt. Schud vervolgens de beker nog een paar keer. Neem verder aan dat wij als mensen niet in staat zijn om apparatuur te vervaardigen waarmee we kunnen registreren wat er in de beker gebeurt. In dit geval is het voor ons als mensen onmogelijk om te weten dat de dobbelsteen in de beker de eerste keer op vier valt. Toch mag hieruit niet de absurde conclusie getrokken worden dat het dus niet mogelijk waar is dat de dobbelsteen in de beker de eerste keer op vier valt. Want dat is uiteraard mogelijk waar. Hier treedt echter geen probleem voor de stelling op. Het is namelijk niet lastig om te laten zien dat de bewering in kwestie wel degelijk kenbaar is, namelijk door mogelijk bestaande niet-menselijke kenners. Neem namelijk een mogelijke wereld waarin op het moment van de eerste keer schudden van de beker een onderzoeksteam met geavanceerde apparatuur registreerde wat er in de beker gebeurde, en zo vaststelde dat de dobbelsteen op vier viel. Het gegeven dat mensen dergelijke apparatuur niet kunnen vervaardigen levert geen enkel probleem op omdat we kunnen uitgaan van een mogelijke wereld waarin het team in kwestie bijvoorbeeld van een buitengewoon intelligente buitenaardse beschaving afkomstig is, of preciezer gezegd, afkomstig is van een bepaalde buitenaardse beschaving waarvan de technologie zó geavanceerd is dat men eenvoudig kan detecteren wat er zich in een door mensen vervaardigde hermetisch afgesloten beker precies afspeelt. Kortom, het is wel degelijk mogelijk te weten dat de dobbelsteen de eerste keer op

vier viel, zodat de stelling dus niet impliceert dat het niet mogelijk waar is dat hij op vier viel. Voor een goed begrip van de stelling zien we dus dat het inderdaad van groot belang is om ons steeds te realiseren dat zij betrekking heeft op kennis *überhaupt*, op kennis in iedere mogelijke wereld door ieder mogelijk subject, en zeker niet alleen op dat wat mensen mogelijk kunnen weten.

En wat nu als niemand weet dat Jan gisteren uit Amsterdam vertrok?

De stelling lijkt in het licht van het voorgaande alleszins redelijk. Toch is zij niet algemeen geldig. Neem de volgende bewering: ‘Niemand weet dat Jan gisteren is vertrokken uit Amsterdam’. Deze bewering is mogelijk waar. Toch is zij onkenbaar. Als iemand zou weten dat niemand weet dat Jan gisteren is vertrokken uit Amsterdam, dan zou diegene dus weten dat Jan gisteren is vertrokken uit Amsterdam. Maar dan zou er wel iemand zijn die dat weet. Is daarmee de stelling van tafel? Ja en nee. Ja, het is van tafel in de zin dat we het niet als *algemene* stelling kunnen handhaven. Maar we kunnen het ook op een niet-willekeurige manier inperken. In het voorbeeld is er namelijk sprake van twee zaken. Allereerst een uitspraak over de wereld zelf, namelijk dat Jan uit Amsterdam vertrokken is. Filosofen noemen dit meestal een *eerste orde* uitspraak. Daarnaast echter een uitspraak over *kennis over* de wereld, namelijk dat niemand weet dat Jan uit Amsterdam vertrok. Dit wordt door filosofen ook wel een *tweede orde* uitspraak genoemd. En zo zijn er ook nog derde orde uitspraken, bijvoorbeeld dat Marie weet dat Pim weet dat Amsterdam de hoofdstad van Nederland is. Het voorstel is nu om de stelling te beperken tot eerste orde uitspraken, dus tot primaire uitspraken over toestanden in de wereld zelf, en niet over wat er allemaal wel of niet over deze toestanden geweten wordt. We limiteren dus het bereik van de stelling tot wat filosofen het *object niveau* noemen en laten het *meta niveau* buiten beschouwing. Dit gebeurd in de filosofie wel vaker. Zo maakte de logicus Alfred Tarski om tot een definitie van waarheid te komen ook nadrukkelijk een onderscheid tussen enerzijds een *object taal* waarin het woord ‘waarheid’ niet voorkomt en anders een *meta taal* waarin gesproken kan worden over het al dan niet waar zijn van beweringen in de object taal. Ik volg hier dus een soortgelijke aanpak. En daardoor vervalt het bezwaar dat beweringen zoals ‘Jan vertrok

uit Amsterdam en niemand weet het' de stelling weerleggen.

Wat bedoelen we hier eigenlijk met kennis?

We zullen nu ook nog iets moeten zeggen over wat we eigenlijk met 'kennis' en 'weten' bedoelen.

Dit is namelijk van belang voor wat volgt. Het kennisbegrip waarvan ik uitga wordt niet gekenmerkt door een eis van *volkommen* zekerheid. Het is niet zo dat we alleen iets weten als we er volledig zeker van zijn. De definitie van kennis waarvan ik steeds uit ga luidt als volgt. Iemand, zeg *S*, weet dat een bepaalde bewering, zeg *p*, waar is (kortgezegd: *S* weet dat *p*, of *S* kent *p*) indien *p* waar is en indien *S*, gegeven de positie waarin *S* zich bevindt, *niet anders kan dan* geloven dat *p*. Het gaat erom dat *S* zich in een zodanige situatie bevindt dat het onkennen van de waarheid van *p* voor *S* onttegenzegelijk zou neerkomen op zelfverloochening. Uiteraard vallen hieronder alle gevallen waarin *S* beschikt over absolute zekerheid. Maar er zijn ook voorbeelden denkbaar waarin *S* deze absolute zekerheid mist en toch weet dat *p*. Neem bijvoorbeeld de bewering 'Ik heb twee handen' en stel dat dit waar is. Hoewel ik geen absolute zekerheid heb over de waarheid van deze bewering (Ik kan immers niet uitsluiten dat ik mij bijvoorbeeld in 'The Matrix' bevindt en ten onrechte denk twee handen te hebben), is het toch zo dat ik gegeven mijn huidige conditie niet orecht kan geloven dat ik geen twee handen heb. En daarom weet ik, gegeven de waarheid van de bewering in kwestie, dat ik twee handen heb. De door mij gehanteerde kennisconceptie is ontleend aan de filosoof Moore. Ze kan ook nog op een iets andere manier gekarakteriseerd worden: *S* weet *p* indien *p* waar is en als *S* zich bovendien in een zodanige positie bevindt dat *p* voor *S* *v  l* overtuigender is dan elk argument voor het tegendeel.

We kunnen de kennisnotie waarmee ik werk nog wat nader preciseren. Dit is namelijk voor de rest van mijn uiteenzetting eveneens belangrijk. We zagen al dat een subject *S* bewering *p* kent indien *p* waar is en *S* niet anders kan dan *p* geloven. Wanneer is hiervan sprake? Welnu, dit zijn de mogelijke opties die hiervoor in aanmerking komen: (i) Bewering *p* is voor *S* mathematisch-logisch bewijsbaar, (ii) *p* is voor *S* intuïtief zelfevident, (iii) *p* is door *S* verkregen op grond van niet-corrigeerbare

zintuiglijke ervaring, of (iv) S heeft p verkregen op grond van een onfeilbare getuigenis. Zo weet Ed bijvoorbeeld dat 1 plus 1 gelijk is aan 2 omdat deze bewering mathematisch-logisch kan worden bewezen. Ed weet ook dat hij zich niet op hetzelfde moment op twee verschillende fysieke locaties kan bevinden. Dit is immers onmiddellijk intuïtief zelfevident voor hem. Dat Sophie, wanneer zij pijn voelt, weet dat ze pijn voelt, komt omdat haar overtuiging pijn te voelen door haar is verkregen op grond van niet-corrigeerbare zintuiglijke ervaring. En als God bestaat dan is het voorstelbaar dat een rechtstreekse openbaring van God aan Johan een onfeilbare getuigenis betreft, zodat hij daarna weet dat God bestaat. Welnu, steeds wanneer S weet dat p is er sprake van één van vier genoemde opties.

Ik zal in wat volgt een rationeel filosofisch argument voor het bestaan van God presenteren dat gebruikmaakt van de besproken stelling dat alle mogelijk ware *eerste orde* beweringen kenbaar zijn. Het argument bestaat uit twee premissen. De eerste premissie betreft genoemde stelling. De tweede premissie heeft eveneens betrekking op wat al dan niet kenbaar is. Deze premissie stelt dat het onmogelijk is om te weten dat God niet bestaat. Nu houdt binnen de filosofie de *epistemologie* zich bezig met de vraag naar kennis, terwijl de *modale logica* zich richt op uitspraken over wat wel en niet mogelijk is. Het argument noem ik daarom *modaal-epistemisch*.

Het is onmogelijk te weten dat God niet bestaat

Over de eerste premissie heb ik al het nodige gezegd. Laten we daarom gaan kijken naar de tweede premissie. Is deze ook gerechtvaardigd? In de tweede premissie wordt verwezen naar God. Maar wat wordt hier onder God verstaan? Ik zal daarvoor een definitie geven. Wie voor het bestaan van God wil argumenteren zal immers moeten aangeven wat hij of zij met God bedoelt. De definitie die ik hanteer is eenvoudig. God definieer ik als de *immateriële persoonlijke eerste oorzaak van de wereld*. Deze definitie bestaat uit drie delen. In de eerste plaats is God immaterieel. In de tweede plaats is God een bewust subject en geen onbewust ding. God is in staat tot ervaring, begrip en kennis. God is een iemand en geen iets. In de derde plaats is God de directe of indirecte ontstaansoorzaak van *alles*.

wat buiten God bestaat. Welnu, als een entiteit aan deze drie kenmerken voldoet, dan kunnen we deze entiteit inderdaad met recht God noemen. Want wat anders is God als God niet (in ieder geval) een immaterieel bewust wezen is dat geldt als de ontstaansgrond van de werkelijkheid? Bovendien kan eenvoudig ingezien worden dat er ten hoogste één entiteit kan zijn die aan al deze drie kenmerken voldoet. Kortom, als God bestaat dan is God uniek. Verder is het niet onbelangrijk op te merken dat de definitie van God die ik hanteer logisch consistent is. Immers, de noties ‘immaterieel’, ‘bewustzijn’ en ‘eerste oorzaak van de wereld’ zijn elk op zich coherent. Bovendien implicerent zij geen onderling tegenstrijdige kenmerken. Ze zijn dus conceptueel onafhankelijk van elkaar zodat er evenmin een contradictie ontstaat wanneer wij deze noties combineren tot het samengestelde concept van ‘immateriële persoonlijke eerste oorzaak van de wereld’. Het concept ‘God’ is dus vrij van tegenspraken.

Is het redelijk te denken dat het onmogelijk geweten kan worden dat God, aldus gedefinieerd, niet bestaat? Dit lijkt inderdaad het geval. God wordt zoals gezegd begrepen als een immaterieel bewust wezen dat geldt als de eerste oorzaak van de werkelijkheid. Dat het inderdaad onmogelijk is om te weten dat God, aldus gedefinieerd, *niet* bestaat volgt uit de volgende redenering. Er zijn precies vier kandidaten voor de wijze waarop iemand zou kunnen weten dat God niet bestaat. De eerste is te laten zien dat het begrip God innerlijk tegenstrijdig is. Er is echter zoals gezegd op geen enkele wijze een logische tegenspraak af te leiden uit de idee van een persoonlijke eerste oorzaak. De tweede is het hebben van de directe intuïtie dat God niet bestaat. Echter, de uitspraak dat God niet bestaat is zeker niet onmiddellijk zelfevident. De derde manier is niet-corrigeerbare zintuiglijke ervaring. Dit is echter ook niet mogelijk omdat we door middel van zintuiglijke ervaring, hoe omvangrijk en verstrekkend ook, nooit kunnen uitsluiten dat God bestaat. We ervaren immers niet dat we ook echt alles ervaren hebben, zodat we nimmer weten of God zich aan onze ervaring ontrekt. De vierde manier betreft een onfeilbare getuigenis. Echter, geen enkele getuige, hoe betrouwbaar ook, kan iemand in een voldoende zekere positie brengen ten aanzien van het niet bestaan van God. Kortom,

het is inderdaad onmogelijk om te weten dat God niet bestaat.

Het argument

Uit beide premissen, dus enerzijds ‘alles wat mogelijk waar is, is mogelijk kenbaar’, en anderzijds ‘Het is onmogelijk te weten dat God niet bestaat’, volgt logisch de conclusie dat God noodzakelijk bestaat. God kan niet anders dan bestaan; God bestaat in alle mogelijke werelden. Dat deze conclusie volgt is eenvoudig in te zien. De omkering van de eerste premisse luidt immers dat alles wat onkenbaar is noodzakelijk onwaar is. Uit de onkenbaarheid van de bewering ‘God bestaat niet’ volgt daarom dat het noodzakelijk onwaar is dat God niet bestaat. Maar dan bestaat God dus noodzakelijk. We kunnen dit schematisch als volgt weergeven, waarbij *p* een willekeurig bewering is:

1. Als *p* mogelijk waar is, dan is *p* kenbaar (*eerste premisse*),
2. Als *p* onkenbaar is, dan is *p* noodzakelijk onwaar (*uit 1*),
3. De bewering ‘God bestaat niet’ is onkenbaar (*tweede premisse*),
4. De bewering ‘God bestaat niet’ is noodzakelijk onwaar (*uit 2 en 3*),
5. Het is noodzakelijk waar dat God bestaat (*uit 4*),
6. God bestaat noodzakelijk (*conclusie, uit 5*).

Zijn er overtuigende bezwaren?

Laten we nu eens kijken naar een aantal objecties tegen dit argument. Men zou allereerst kunnen tegenwerpen dat het ook onmogelijk is te weten dat God bestaat. Maar dan volgt uit de eerste premisse van het argument dat het noodzakelijk onwaar is dat God bestaat, zodat het argument faalt. Het is echter helemaal niet onmogelijk te weten dat God bestaat. Beschouw immers een mogelijke wereld waarin God bestaat en waarin tevens sprake is van een hiernamaals, zodat iedereen die dit hiernamaals betreedt God leert kennen. In deze mogelijke wereld zijn er voldoende subjecten die uiteindelijk zullen weten dat God bestaat, zodat het dus inderdaad niet onmogelijk is te weten dat God bestaat. Merk op dat deze redenering niet kan worden omgedraaid door te betogen

dat het dan ook mogelijk is te weten dat God niet bestaat. In een wereld zonder God zal ook het terechtkomen in een postmortale toestand namelijk niet helpen om te weten te komen dat God niet bestaat. Ook in een dergelijke toestand geldt namelijk redelijkerwijs dat geen van de vier mogelijke kennisbronnen, namelijk wiskundig-logische bewijsvoering, onmiddellijke intuïtie, niet-corrigeerbare zintuiglijke ervaring en onfeilbare getuigenis, leidt tot kennis van het niet-bestaan van God.

Nu zou men echter kunnen tegenwerpen dat ook in een wereld met God en een hiernamaals het betreden van dit hiernamaals niet kan leiden tot kennis van het bestaan van God. Want iemand die het hiernamaals betreedt en in contact komt met God kan niet uitsluiten te dromen, te hallucineren of misleid te worden. De objectie dat het ook onmogelijk is om te weten dat God bestaat, blijft, aldus deze tegenwerping, staan. Nu lijkt het echter alleszins redelijk om te denken dat er een mogelijke wereld is waarin God en een hiernamaals bestaan, en waarin God machtig genoeg is om iemand die in het hiernamaals terechtkomt door directe openbaring te laten weten dat God bestaat. Denk nog maar eens terug aan het voorbeeld van Johan hierboven.

Maar goed, zelfs als we de tegenwerping accepteren, dan nog volgt niet dat het onmogelijk is te weten dat God bestaat. Neem immers een mogelijke wereld waarin God bestaat. In deze wereld bestaat er wel degelijk een subject dat weet dat God bestaat, namelijk God zelf! God weet zelf dat God bestaat. Het is dus niet onmogelijk te weten dat God bestaat. Nu zou men kunnen vermoeden dat mijn argument circulair wordt omdat ik hier expliciet veronderstel dat er een mogelijke wereld is waarin God bestaat. Deze aannname maakt mijn argument echter niet circulair. Ik veronderstel slechts dat God *mogelijk* bestaat, niet dat God ook daadwerkelijk bestaat. Ik neem anders gezegd alleen aan dat er minimaal één mogelijke wereld is waarin God bestaat. De aanname dat God mogelijk bestaat leidt dus niet tot een cirkel. Inderdaad, *mogelijk* bestaan impliceert nog geen *actueel* bestaan.

Maar waarom zouden we veronderstellen dat God weet dat God bestaat? Waarom zou God zichzelf moeten kunnen kennen? De reden hiervoor is dat God in die mogelijke werelden waarin God bestaat

per definitie de eerste oorzaak is van alles wat buiten God bestaat. God is de absolute oorsprong, de ultieme grond, van al het andere. Alles wat is, is uit God. God bevindt zich dus aan *de wortel* van de wereld. God kan de gehele werkelijkheid bestrijken. Welnu, het is niet onredelijk om te stellen dat een subject die zich in een dergelijke cognitief maximaal ideale positie bevindt ook weet zich in deze positie te bevinden. Maar dan kan God dus in alle mogelijke werelden waarin God bestaat weten de ultieme zijsgrond en ontstaansoorzaak van de wereld te zijn. En daarom is het alleszins redelijk om te beweren dat God, als God bestaat, weet God te zijn. Sterker nog, het enige wat nodig is, is dat er *minimaal één* mogelijke wereld is waarin God bestaat en waarin God weet God te zijn. We hoeven dus niet eens te beweren dat God zichzelf kent in alle mogelijke werelden waarin God bestaat. En het is zeker redelijk om te denken dat er in elk geval één mogelijke wereld is waarin God zichzelf kent.

Een andere objectie is dat de bewering ‘God bestaat niet’ een tegenvoorbeeld is voor de eerste premissie. Deze bewering is immers mogelijk waar, maar volgens de tweede premissie niet kenbaar. Maar dit is natuurlijk geen effectief bezwaar. De enige reden die gegeven wordt om de eerste premissie te ontkennen is namelijk het ontkennen van de conclusie van het argument. God bestaat niet noodzakelijk, aldus de objectie, en daarom is de eerste premissie, gegeven de correctheid van de tweede premissie, niet algemeen geldig. Echter, natuurlijk is de ontkenning van de conclusie van mijn argument in combinatie met de tweede premissie logisch in tegenspraak met de eerste premissie. De conclusie volgt immers logisch uit beide premissen! Mijn argument is bedoeld om te laten zien dat God noodzakelijk bestaat. Iemand die het wil weerleggen kan daarom niet op voorhand al uitgaan van de onwaarheid van de conclusie. Filosofen noemen een dergelijke zet *begging-the-question*. Ik heb redenen gegeven voor het accepteren van de eerste premissie. Deze redenen zijn onafhankelijk van de conclusie van mijn argument. Dat wil zeggen, het zijn redenen die niet vooraf al de waarheid van de conclusie veronderstellen. Wie de eerste premissie wil weerleggen zal ook onafhankelijke redenen moeten geven voor de onjuistheid ervan, dus redenen die niet op voorhand uitgaan van de

onwaarheid van de conclusie. Het eenvoudigweg ontkennen van de conclusie van mijn argument om vervolgens op te merken dat de eerste premissie onjuist is, is daarom inderdaad geen goed bezwaar.

Nu zou het volgende tegen de eerste premissie kunnen worden ingebracht. Neem de bewering dat Amsterdam meer inwoners heeft dan Utrecht, en neem aan dat dit waar is. Uitgaande van de door mij gegeven definitie van kennis is het niet mogelijk te weten dat deze bewering waar is. Want we kunnen het niet logisch bewijzen en het is ook niet zelf-evident. Evenmin kunnen we deze waarheid inzien door niet-corrigeerbare ervaring. Ook lijkt het niet mogelijk door een onfeilbare getuigenis te weten kunnen komen dat de bewering waar is. We hebben dus opnieuw een tegenvoorbeeld voor de eerste premissie te pakken, zo lijkt het. Welnu, natuurlijk is het redelijk om te beweren dat *wij* in de *actuele wereld* deze bewering niet kunnen kennen in de zin van de door mij gegeven definitie! De eerste premissie heeft echter zoals gezegd betrekking op *alle* mogelijke subjecten (menselijk of niet) en *alle* mogelijke werelden (gelijksoortig of totaal anders dan de actuele wereld). Neem daarom een mogelijke wereld waarin Amsterdam meer inwoners heeft dan Utrecht en waarin een buitenaardse beschaving bestaat waarvan de leden in staat zijn om met dezelfde mate van zekerheid een omvangrijk geografisch gebied op deze planeet waar te nemen als wij onze handen kunnen waarnemen. Neem ook aan dat in deze mogelijke wereld één van de leden van genoemde buitenaardse beschaving een blik werpt op een gebied dat Amsterdam en Utrecht omvat en als gevolg daarvan zich in dezelfde positie bevindt met betrekking tot de vraag of Amsterdam meer inwoners heeft dan Utrecht als waarin wij ons bevinden met betrekking tot de vraag of wij twee handen hebben zodra wij een blik op onze handen werpen. In dat geval weet genoemd subject dat Amsterdam meer inwoners heeft dan Utrecht, zodat er geen probleem voor het argument optreedt.

Een vierde objectie gaat als volgt. Als het argument correct zou zijn, dan zou eveneens volgen dat bijvoorbeeld eenhoorns, superman, het vliegende spaghetti monster of vliegende theepotten ook allemaal noodzakelijk bestaan, wat natuurlijk onzinnig is. Neem het vliegende spaghetti monster. Uitgaande van de gegeven notie van kennis is het, aldus de objectie, onmogelijk te weten dat het

vliegende spaghetti monster niet bestaat. Geen enkel subject kan namelijk voldoende uitsluiten dat er zich niet toch ergens in de wereld een vliegend spaghetti monster bevindt. Maar dan volgt uit de eerste premissie van het argument dat het vliegende spaghetti monster noodzakelijk bestaat, wat zoals gezegd absurd is. Echter, het is helemaal niet onmogelijk te weten dat het vliegende spaghetti monster niet bestaat. Beschouw namelijk een mogelijke wereld waarin God bestaat en waarin God besluit niets te scheppen. In deze wereld is er wel degelijk een subject dat weet dat het vliegende spaghetti monster niet bestaat, namelijk God zelf. Het is dus helemaal niet onmogelijk om te weten dat het vliegende spaghetti monster niet bestaat. En daarom is ook deze objectie niet adequaat. Hetzelfde geldt uiteraard ook voor allerlei gelijksoortige objecties gebaseerd op de vermeende onkenbaarheid van het niet bestaan van eenhoorns, superman, vliegende theepotten, enzovoort.

Een vijfde objectie die ik hier wil noemen is dat het wel degelijk mogelijk lijkt om te weten dat God niet bestaat. Is het immers niet mogelijk dat er een alwetend wezen bestaat dat weet dat God niet bestaat? Het is echter redelijk om te denken dat ook een alwetend wezen niet kan weten dat God niet bestaat. Kennis veronderstelt namelijk een *kenbron* (net zoals iets wat bestaat – een ‘zijnde’ – een *zijnsbron* vereist). Welnu, zoals besproken stelt geen van de vier mogelijke kenbronnen (logisch bewijs, zelfevidente intuïtie, niet-corrigeerbare ervaring en onfeilbare getuigenis) een bewust wezen in staat om de kennis te vergaren dat God niet bestaat. Of dat wezen al dan niet alwetend is (in de zin dat het alles weet *wat er te weten valt*) is hierbij niet van belang.

Een zesde objectie gaat als volgt. Het is voorstellbaar dat er wiskundige waarheden bestaan die in geen enkel axiomsysteem bewijsbaar zijn. Maar dan zijn dus niet alle mogelijke waarheden kenbaar, zodat de eerste premissie moet worden verworpen. Mijn repliek is dat wiskundige waarheden die in geen enkel axiomsysteem afleidbaar zijn toch gekend kunnen worden en dus niet onkenbaar zijn. Neem immers een mogelijke wereld waarin God bestaat en waarin Gods directe mathematische intuïtie maximaal is. In deze mogelijke wereld kent God alle wiskundige waarheden rechtstreeks door

middel van onmiddellijke mathematische aanschouwing. Voor alle wiskundige waarheden geldt dat God “ziet” dat ze waar zijn, net zoals wij “zien” dat ‘ $a=a$ ’ en ‘ $1+1=2$ ’. Maar dan zijn dus ook genoemde wiskundige waarheden kenbaar. Ze worden namelijk in die mogelijke wereld door God gekend.

Als zevende objectie noem ik de tegenwerping dat God zelfmoord gepleegd zou kunnen hebben. In dat geval is het niet waar dat God bestaat. Ik zou echter willen beweren dat in een mogelijke wereld waarin God bestaat het onmogelijk is voor God, zoals hierboven gedefinieerd, om zelfmoord te plegen. God is als de onvoorwaardelijke zijnsoorsprong van de wereld immers de absolute dragende zijsgrond waarin alles wat bestaat uiteindelijk gegronde is en waarvan dus alles voor zijn of haar bestaan in laatste instantie afhankelijk is. Deze grond kan dan ook niet verdwijnen zonder dat daarbij de wereld zelf verdwijnt. Dat God inderdaad geen zelfmoord kan plegen kunnen we indien nodig nog verder onderbouwen door te argumenteren dat God als eerste oorzaak van de wereld enkelvoudig en dus onvergankelijk is, of dat God als ontologisch volmaakt wezen goed moet zijn en daarom geen zelfmoord zal willen plegen. Bovendien, zelfs als we de objectie niet kunnen weerleggen blijft de conclusie staan dat de hele wereld uiteindelijk is voortgekomen uit God als haar absolute oorsprong.

Een achtste objectie vraagt waarom wij de notie van kennis waarop het argument betrekking heeft zouden accepteren. Er zijn toch vele andere noties van kennis? Het punt is dat wij natuurlijk zelf helemaal geen aanhangers hoeven te zijn van de gebruikte kennisnotie om uitspraken over deze notie te accepteren. Vergelijk dit bijvoorbeeld met het klassieke schoonheidsideal. Wij hoeven het klassieke schoonheidsideal niet te omarmen om uitspraken over dit ideal te accepteren. Als we gegeven de gehanteerde notie van kennis accepteren dat het redelijk is om te stellen dat alles wat mogelijke waar is kenbaar is, en dat de bewering dat God niet bestaat onkenbaar is, dan volgt hieruit logisch dat God noodzakelijk bestaat, of we zelf aanhangers van genoemde kennisnotie zijn of niet.

Men kan als objectie eventueel ook nog inbrengen dat de eerste premissie *zelf* onkenbaar is. Maar

dan kan deze premissie niet waar zijn. Ze zegt namelijk van zichzelf dat al het onkenbare onwaar is. Kortom, als ze waar is, dan is ze onwaar. Ze is dus onwaar. Echter, in die mogelijke werelden waarin God bestaat is God de zijnsoorsprong en de absolute zijsngrond van al het bestaande. God is de ultieme zijsbron van de wereld en daarom bevindt God in die mogelijke werelden waarin God bestaat zich als geen ander in de positie om kennis te kunnen hebben over de fundamentele aard van het zijn. Maar dan is het redelijkerwijs juist wel voorstelbaar dat er minimaal één mogelijke wereld is waarin God weet dat de werkelijkheid ten diepste kenbaar is, dat er een hechte parallelie bestaat tussen denken en zijn, dat ‘zijn’ en ‘kenbaar zijn’ restloos samenvallen, en dus dat alles wat mogelijk waar is ook kenbaar is. Het is dus alleszins redelijk om te beweren dat er tenminste één mogelijke wereld is waarin God bestaat en waarin God de eerste premissie kent, zodat de eerste premissie kenbaar is en er geen probleem optreedt.

Tot slot

We zien zo dat alle hierboven besproken objecties tegen het argument afdoende weerlegd kunnen worden. Het argument maakt dan ook het bestaan van God een stuk aannemelijker. Het aardige van het argument is dat het niet onder één van de bestaande typen van Godsargumenten valt. Het opent als het ware een hele nieuwe categorie van Godsargumenten. Dit betekent dat er voldoende ruimte en uitdaging is voor filosofen om het argument nog verder te verbeteren en zo sterker te maken, net zoals men altijd gedaan heeft met de andere typen Godsargumenten.